

Istoria istoriei: teorii, metode, căutări

CLIO SUB ZODIA TRANZIȚIEI

Alexandru Zub

În ciuda discreditului care a lovit adesea istoriografia în secolul nostru, mai cu seamă sub regimul comunist, ea n-a conținut să caute căi noi de expresie și să propună soluții care au scos-o mereu din impas. Între entuziasm și negație, descriind un spectru vast de atitudini, discursul ei continuă să suscite interes și dincolo de sfera specialității, dată fiind tocmai curiozitatea largă pe care istoria o stârnește în mediile cele mai diverse și trebuința inexorabilă de a folosi trecutul prospectiv.

Tranziția a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii istorice, cu atât mai stăruitoare cu cât schimbările din acest secol s-au vădit mai spectaculoase. Acolo unde există o conștiință a timpului, există și una a tranziției ineluctabile, iar aceasta poate fi tot așa de veche ca și procesul hominizării. Ultimele secvențe temporale indică un ritm alert, care face tranziția mai lesne sesizabilă decât înainte. S-au și produs de altfel, pe seama ei, numeroase analize și studii, în tentativa mereu reînnoită de a descifra posibile căi ale viitorului.

Dar nu istoricii primează, în inițiative ca acestea, ci specialiștii din domeniile conexe, îndeosebi politologi, ziariști, sociologi, obligați însă și ei să situeze cât de cât fenomenul actual într-o necesară diacronie. Căci "nu se poate face politică fără o viziune globală asupra omului și a destinului său. La limită, nu se poate înțelege economia și *a fortiori* sprijini pe ea fără acest adaos de suflet ce cantonează, în lipsă de altceva, în metafizică", ne previne Pierre Chaunu¹, autorul unei incitante cărți despre *tranziție*, concept operațional și sintetizator pentru epoca noastră. Ca și Borges, amintitul mare istoric apreciază că "totul e tranziție, viața însăși e o tranziție de la individ la biosferă, trecând prin specie; punctișor de spațiu-timp, ne mișcăm insensibil spre absurdul, inconceptibilul neant sau către un dincolo de timp și spațiu care ar atribui în fine un sens oricărei clipe trăite de o conștiință de sine sub privirea morții"². De aceea, tranziția pe care o ia Chaunu în studiu se prezintă ca "o intrare într-un sistem tot mai imploziv, cu totul ireproductibil, în sens propriu, un viitor fără destin"³; *future sans avenir*, cum spune același autor în alt eseu de mare audiență, recomandând un apel rigu-

ros la analiza istorică a prezentului pentru a înlesni pe cât posibil o perspectivă mai puțin sumbră⁴.

La acea vreme, deși se întrezăreau importante schimbări geopolitice, analiștii fenomenului contemporan erau departe de a prevedea amplitudinea fără precedent a mutațiilor ce aveau să se producă la finele anilor '80 și mai târziu. Ei se mai află încă în dificultatea de a circumscrie adevăratele linii de forță, multitudinea de factori ce cooperează la tranziția actuală. Echilibrul terorii, instalat după al doilea război mondial, a dispărut odată cu autodistrugerea sistemului comunist. În căutarea confuză a unui alt echilibru, lumea trăiește momentan mizeriile derutei, ale haosului încă dominant într-o bună parte a planetei. Un fin observator al situației sesiza că după căderea comunismului "nu mai rămân după el decât oamenii care, fără să fi fost învinși, au trecut de la o lume la alta, reconvertiți la alt sistem, partizani ai economiei de piață și ai alegerilor libere sau reciclați la naționalism. Din experiența lor anterioară nu rămâne însă nici o idee. Popoarele ce ies din comunism par obsedate de negarea regimului în care au trăit, chiar dacă moștenesc de la el obiceiuri și moravuri"⁵. Este concluzia lui François Furet, care trata recent ideea comunistă ca pe o iluzie al cărei trecut poate fi supus deja analizei sistematice.

Mai puțin convinși de șansele unei asemenea analize par a fi istoricii din zona dominată până nu demult de sovietici în numele idealurilor comuniste. Ei așteaptă parcă o "limpezire a apelor", o distanță în timp care să le permită accesul la arhive și un examen *sine ira et studio*, după buna regulă a profesiei. Condamnați deocamdată la aprecieri cu totul generale sau la restituții de amănunt, mai mult sau mai puțin aleatorii, istoricii din fostul "lagăr socialist" sunt încă debitorii altor științe sociale interesate de analiza sistemului. În Polonia, în Ungaria, unde sistemul fusese mai tolerant în ultima fază, ei au putut beneficia de înlesniri care le-au permis cel puțin să se informeze mai bine, motiv pentru care manifestă acum o dezinvoltură ce-i deosebește de confracții din alte "țări surori".

Cât despre istoriografia română, este de observat că puținele sinteze tratând și perioada comunistă au apărut în exil (Vlad Georgescu, Octavian Bîrlea etc.) și că încercările analoage din țară au fost mereu condamnate la eșec. Tratatelor și compendiile de istorie națională, produse aici până la "explozia" sistemului, erau condamnate *de plano*. În cazul cel mai bun, ca și în studiile mai mărunte, ele valorizau convenabil detaliile, dar falsificau deliberat ansamblul, creind o imagine distorsionată, "partinică", a trecutului. Sintezelor apărute, pe epoci sau pe ansamblul duratei românești, atestă din plin această situație, a cărei precaritate se va răsfrânge inevitabil asupra noii etape, după 1989, când exigența unei alte viziuni asupra istoriei, mai aproape de realitate, a ajuns să fie un imperativ.

Am avut ocazia să mă refer, în altă parte (*Sfera politicii*, 39/1996), la condiția discursului istoric după evenimentele din decembrie, sesizând intima relație dintre patologia postrevoluționară, indentificabilă în mai toate registrele vieții sociale și evoluția istoriografiei noastre din ultimii ani. "Septenatul" tranziției de la comunism la o societate liberală, democratică, a însemnat și pentru studiul istoriei o perioadă plină de căutări și convulsii, deloc favorabilă sintezei de care societatea avea totuși atâta nevoie. Breasla istoricilor n-a fost în măsură să-și coordoneze eforturile în această direcție. Fiecare a socotit că e destul să continue vechile proiecte, sub semnul unui fragmentarism inerent mai înainte, dar inacceptabil în noua etapă. Programul novator anunțat de un grup de istorici în zilele revoluției decembriste a rămas un *pium desiderium* până acum, atât cu privire la organizarea instituțională a cercetării, cât și în demersurile de alt ordin, preconizate atunci cu o fervoare ce nu se mai regăsește în inițiativele consumate între timp.

Desigur, un bilanț al istoriografiei române din ultimii ani ar fi prematur și prezumțios. Libertatea de expresie, eliminarea vechilor tabuuri ideologice, reluarea contactelor cu specialiștii străini, o anume înzestrare logistică, unele specializări în medii universitare din Apus, noile teme luate în studiu sunt achiziții însemnate, la care se pot adăuga altele privind renoația produsă în acest domeniu. Explozia editorială a înlesnit apariția de lucrări noi, în care efortul de "alinieră" la istoriografia occidentală e vizibil, ca și valorificarea altora ce nu puteau fi admise mai înainte.

Procesul de recuperare a memoriei se vădea însă anevoios, îndelungat, fiindcă nu era vorba numai de o simplă restituție materială, ci totodată de lupta cu o stranie patologie a memoriei colective, patologie prezentă sub orice dictatură. Regimul comunist a adus a profundă alterare a istoriei, la toate nivelele, în toate registrele societății. Regenerarea se cuvenea a fi întemeiată pe un examen critic al trecutului, spre a putea fi asimilat și integrat. Era de dorit o cât mai largă deschidere spre *celălalt*, în spiritul ecumenic ce animă azi partea cea mai responsabilă a umanității. Eliberarea de mituri și angoase reclamă neapărat intervenția istoriei. O bună lectură a acesteia poate fortifica spiritul în străduința lui de armonizare cu sine și cu lumea. Corpul social, atins îndelung de racilele sistemului, reclamă și o terapie prin relectura istoriei. Se depun deja străduințe în acest sens, deși rezultatele sunt încă modeste. Echipe inițiate în istoria orală se ocupă de studiul totalitarismului, complinind informațiile transmise prin "limba de lemn" a documentelor oficiale. Minoritarii, alteritatea, miturile istorice, elitele, partidele politice sunt teme abordate acum cu predilecție, dat fiind că ele au fost interzise ori falsificate sub dictatură. Bilanțul lor nu se poate face acum, dar e sigur că asistăm la o înnoire profundă, pe seama "modelelor" existente în istoriografia străină, dar și a unor filoane autohtone redescoperite în ultimii ani. Carențe de organizare îi întârzie însă rezultatele.

Deși există un Comitet Național, sub egida secției de resort a Academiei, activitatea acestui comitet s-a rezumat până acum la dialogul cu organizatorii

congreselor mondiale de specialitate. Puțin, prea puțin, în timp ce breasla istoriografică ar avea nevoie de un organism mai dinamic, care să organizeze dezbateri, conferințe, anchete, congrese etc., organism care să o reprezinte și în raport cu instituțiile statului.

Se pune desigur întrebarea dacă această inerție se explică numai prin lipsa de interes a statului în domeniul respectiv și chiar, pe un plan mai larg, față de cercetarea fundamentală. Nu, firește, o multitudine de factori sunt de luat în seamă, cel subiectiv nu mai puțin. O lipsă de voință e sesizabilă și în tagma istoricilor, așa cum analiștii au detectat-o deja în alte domenii. Atomizarea de care s-a vorbit în ansamblu pe seama intelectualității din epoca "tranziției" e, din păcate, un fenomen lesne decelabil și în istoriografie⁶.

S-a afirmat adesea în acest interval tulbure că intelectualii români n-au ajuns încă la solidarități semnificative, în stare să le asigure un impact social corespunzător, să le prezerve mai bine interesele. Discuții și polemici s-au purtat, desigur, pe această temă, însă rezultatele n-au fost pe măsură. Observația e încă mai adevărată când e vorba de istorici: breaslă socialmente în declin, de mai mult timp, cel puțin la noi, compromisă în ultima jumătate de secol prin aservirea ei la discursul puterii (îndeosebi prin istoria mai nouă) și atât de timidă în manifestările post-decembriste.

Se remarcă, mai ales sub acest unghi, absența unor sinteze menite a satisface nevoia de adevăr, de comprehensiune a trecutului, de asimilare a valorilor autentice produse de-a lungul unei istorii atât de agitate. Fără o bună asimilare a trecutului nu se poate închipui nici armonia visată a prezentului, nici solide proiecte pentru viitor. Istoricul e chemat să ofere corpului social instrumentele acestei asimilări, viziunea capabilă să integreze experiențe aporetice, să asigure cumva unitatea diacroniei sub unghi etnocultural. Or, tocmai pe acest tărâm, istoriografia s-a vădit fără destule resurse, timidă, ezitantă, ineficace. Prea puțini profesioniști ai domeniului au acceptat să iasă din orizontul secvențial în care se plasaseră mai înainte, adesea și din motive tactice, pentru a se angaja în direcția sintezei.

Dacă s-au produs totuși câteva lucrări de acest fel, ele au venit din zona unor specialiști care dăduseră și înainte de 1990 sinteze, fie și parțiale, ceea ce le ușura acum reconstrucția. Reabilitarea unor teme și figuri interzise anterior, eliminarea unor concepte compromise sub dictatură, mici ajustări de metodă, spre a indica racordarea la noile direcții din istoriografia mondială, e tot ce s-a putut obține în acești ani. Faptul nu trebuie să surprindă pe nimeni. S-a întâmplat așa peste tot în zona de dominație sovietică, unde discursul istoric a fost în genere pervertit și nu s-a putut salva decât în abordări secvențiale sau hipertheniciste. Fragmentarismul fusese, timp de câteva decenii, pentru istoricii mai scrupuloși, un mijloc de a supraviețui fără mari concesii. Unii au reușit astfel să se apere de asiduitățile politicului, iar până la un punct de presiunile ideologiei

oficiale. Ei au putut da restituții de amănunt, valabile și astăzi, dar și-au blocat drumul spre sinteza integratoare.

Construcția sintetică, susceptibilă să ușureze asimilarea trecutului, mai cu seamă a celui apropiat, e încă marea miză a istoriografiei noastre. Ea nu scutește însă breasla de celelalte obligații, fie că e vorba de surse, studii monografice, analize de tot felul, a căror desfășurare e mereu sincronă în raport cu sinteza.

---

1 Pierre Chaunu, *Histoire et imagination. La transition*, Paris, 1980, p. 12.

2 *Ibidem*, p. 37.

3 *Ibidem*.

4 Idem, *Un futur sans avenir. Histoire et population*, Paris, 1979.

5 François Furet, *Trecutul unei iluzii*, București, 1996, p. 7.

6 *România pe aripile stagnării*. Ioan Buduca și Radu G. Țeposu în dialog cu Andrei Corbea și Dorel Șandor, în *Cuvântul*, II, 2, feb. 1996, p. 8-9.

Text preluat din *Secolul 20*, 1996, 11-12, p. 117-120.